

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Arbetsmarknad & Arbetsliv*.

Citation for the original published paper (version of record):

Bergman, A., Karlsson, J C., Gonäs, L. (2013)

Ett jämlikt arbetsliv: Tankar om det möjliga, det troliga och det önskvärda.

Arbetsmarknad & Arbetsliv, 19(4): 75-86

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-33193>

Ann Bergman, Jan Ch Karlsson och Lena Gonäs

Ett jämlikt arbetsliv – Tankar om det möjliga, det troliga och det önskvärda

Syftet med denna artikel är att med utgångspunkt i ett antal framtidsbilder visa att en analys av ojämlikheten mellan kvinnor och män i arbetslivet med nödvändighet knyter an till en vidare diskussion rörande arbete och familj samt mellan produktion och reproduktion. Artikeln syftar vidare till att argumentera för att framtidsbilder av olika slag – antingen som möjliga, troliga eller önskvärda framtider – ur en metodologisk och analytisk synvinkel är fruktbara för kritisk arbetslivsforskning.

Gunnar, du var gästprofessor hos oss på arbetsvetenskap, Karlstads universitet under en period. Det resulterade bland annat i en mycket uppskattad doktorandkurs och en bok, *Tillitens ansikten*. Vi vet att din forskning har haft stor betydelse för vår samtid.

Vi tror att den även kommer att ha betydelse i framtiden genom att ligga till grund för formulerandet av alternativa framtidsbilder där missförhållanden i arbetslivet är föremål för förändring. I denna artikel argumenterar vi för detta.

Ann Bergman, docent i arbetsvetenskap
vid arbetsvetenskap, Handelshögskolan,
Karlstads universitet.
ann.bergman@kau.se

Jan Ch Karlsson, professor i sociologi
vid arbetsvetenskap, Handelshögskolan,
Karlstads universitet.
jan.karlsson@kau.se

Lena Gonäs, professor i arbetsvetenskap,
Handelshögskolan, Karlstads universitet.
lena.gonas@kau.se

Utgångspunkten för denna artikel är att framtidsstudier inte har något utbrett fäste i den kritiska arbetslivsforskningen (Bergman & Karlsson 2011) och i synnerhet inte inom området som rör arbete och familj. Snarare finns det en skepsis mot denna typ av vetenskaplig verksamhet som går ut på att den brister i just vetenskaplighet och att den tenderar att vara normativ. Vi finner det något anmärkningsvärt då det finns en ambi-

tion och en tradition inom arbetslivsforskningen som går ut på att identifiera, förklara och påverka missförhållanden i arbetslivet. Ett exempel på ett sådant missförhållande är kvinnors situation såväl i som utanför förvärvsarbete, vilket är det område artikeln kommer att fokusera. Med hjälp av en genomgång av litteratur inom området framtidsstudier kommer vi att visa dels det analytiska värdet för kritisk arbetslivsforskning att på olika sätt förhålla sig till framtiden utan att nödvändigtvis predicera den, dels att en förståelse för missförhållanden vad gäller kvinnors och mäns villkor i arbetslivet är relaterad till ett vidare sammanhang. Därtill menar vi att ett förhållningsätt till tid är centralt både vad gäller ambitionen att förklara orsaken till något och att vilja påverka något i en viss riktning. I båda fallen förhåller man sig till en tidlig dimension som i det senare fallet även innebär en framtidsorientering.

Artikeln är disponerad enligt följande: Vi inleder med att introducera framtidsforskningen och varför vi finner den användbar. Därefter förs en diskussion om arbete, kön och jämlikhet samt produktion och reproduktion. Slutligen analyseras argumentationen om ett rättvist arbetsliv och jämlikhet mellan könen med hjälp av olika perspektiv som fokuserar det möjliga, det troliga och det önskvärda.

Vad är det att förutsäga?

Förutsägelser om framtiden kan anta en rad olika former och bära på varierande grader av anspråk. Det finns å ena sidan renodlade prediktioner som präglas av både sanningsanspråk och förklaringsanspråk, där man anger vad som kommer att hända, när det kommer att hända och vad som orsakar händelsen. Å andra sidan finns förutsägelser som varken har anspråk på att det som förutsägs faktiskt kommer att hända eller anger vad som orsakar det beskrivna tillståndet. Slutligen finns förutsägelser som befinner sig i gränslandet mellan dessa ytterligheter, där man kan ha förklaringsanspråk men inte sanningsanspråk eller tvärtom (Bergman m fl 2010).

Förutsägelser kan vidare vara statistiska extrapoleringar av kvantifierbara trender som man finner troliga, men de kan också vara utformande som ett antal möjliga eller önskvärda scenarier (Börjesson m fl 2006). I stället för att ägna sig åt att arbeta fram den optimala prediktionen präglas framtidsforskningen av ambitionen att utveckla en utökad förståelse för hur kausala krafter påverkar olika förlopp och processer och hur man kan influera dessa på olika sätt för att uppnå ett önskat utfall. I vissa fall talar man om *backcasting* i stället för *forecasting*, vilket innebär att man identifierar vad man vill uppnå och därefter utifrån befintliga

Artikeln har skrivits inom ramen för projektet *Arbetets framtid – igår och idag*, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. En del av texterna har tidigare analyserats enligt andra principer i Bergman & Karlsson (2012).

förhållanden försöker intervensera på ett sätt som man antar kan leda i riktning mot det önskvärda (Höjer & Mattsson 2000). I vissa fall handlar det om att förutsäga det faktiska eller det troliga och i andra fall det möjliga eller det önskvärda (Amara 1981; Bell 2003, 2004). Vad vi vill ska hända och vad som krävs för att vi ska nå dit är förutsägelser som vilar på en helt annan logik och vetenskapsteoretisk grund än de strikt positivistiska som säger att så här kommer det att bli.

Kritisk arbetslivsforskning och den granskning av arbetsvillkor och som präglar kvinnors och mäns situation – menar vi – förhåller sig mer eller mindre implicit till en önskvärd framtid, framför allt genom att förhålla sig kritisk till det befintliga och befara det värsta vad gäller det troliga. Utan att med bestämdhet hävda att framtidens arbetsliv kommer att utvecklas i den ena eller andra riktningen, kan olika typer av antaganden med olika anspråk påverka den – exempelvis i form av självuppfyllande eller självförnekande profetior. Förutsägelsen kan fungera både som en drivkraft som bidrar till att något händer, till exempel en ökad jämlikhet, och som en varningslampa som förhindrar att något händer, till exempel en ökad ojämlikhet.

Arbete, kön och jämlikhet

En drivkraft hos en rad forskare är att identifiera de mekanismer som förhindrar alternativt bidrar till att jämlikhet uppnås – och där jämställdhet mellan könen är en delmängd. I en studie från EU-kommissionen (Perrons & Plomien 2010) pekar författarna på samband mellan jämlika samhällen, i ekonomiskt och socialt hänseende, och hög tillväxt med ett inkluderande politiskt system. Det motsatta förhållandet råder i ojämlika samhällen med högre grad av ohälsa, brottslighet och fattigdom (Wilkinson & Pickett 2009). En utjämning av skillnader mellan könen i förvärsarbete, tillgång till egen inkomst och möjlighet till sparande bidrar således till ekonomisk utveckling. Det handlar här om att motverka missförhållanden genom en omfördelning av resurser och andra typer av maktmedel i samhället.

Dessa missförhållanden finns även på arbetsplatsnivå i form av ojämlika arbetsvillkor, inte minst mellan könen. Gunnar Aronsson (1999) pekar exempelvis på de ojämlika villkor som råder mellan fast och tillfälligt anställda och de tydliga skillnader som finns mellan kvinnor och män när det gäller möjligheterna att påtala missförhållanden på arbetsplatsen och försöka påverka dessa. I boken *Arbetsliv och hälsa 2004* sammanfattade Aronsson (2004) resultatet från en studie om arbetsförhållanden, hälsa och utvecklingsmöjligheter för anställda med olika anställningsformer. De tillfälliga anställningsformerna ordnades i en centrum-periferi-dimension baserad på varaktighet, lärande, utbildning, beslutsfattande, chefsstöd och hälsa. Bland de behovsanställda var det en större andel än i någon annan kategori som inte fick utbildning på betald arbetstid, saknade möjligheter

att lära nytt och utvecklas på arbetet. Därtill hade de en högre risk för ohälsa. Kvinnor var starkt överrepresenterade i denna anställningsform som framför allt fanns inom kvinnodominerade sektorer som socialt arbete, hälso- och sjukvård, detaljhandel samt inom hotell- och restaurangbranschen. I centrum-periferi-dimensionen låg behovsanställda längst bort från kärngruppen fast anställda (Aronsson 2004, s 224). Den starka könssegregeringen i tillfälliga anställningsformer och kvinnors överrepresentation i arbeten med sämst arbetsvillkor och högst risk för ohälsa illustrerar hur de ojämlika villkoren i svenskt arbetsliv är fördelade efter kön och där har Gunnar Aronsson gjort viktiga bidrag.

Vid sidan av empiriska studier kring ojämlikhet och dess konsekvenser finns även de som teoretiserat kring jämlikhet och hur den uppnås. Här har vi valt att utgå från Nancy Fraser (2003) och hennes betoning på att jämlikhet kräver två olika typer av sociala processer. Det handlar å ena sidan om en omfördelning av resurser och å andra sidan om ett erkännande av underordnade kategoriers kapaciteter och praktiker och därigenom ge dem likvärdig status som de överordnades. Grundtanken i Frasers resonemang om hur ojämlikheten i samhället ska upphävas har således ett vidare anspråk än kön och hon infogar en rad olika typer av sociala och kulturella kategorier i sin analys som exempelvis klass, etnicitet och sexualitet. Hennes ambition är att kunna hantera både socioekonomiska och identitetspolitiska orättvisor.

Även om Fraser inte explicit utformar förutsägelser drivs hennes teoretiska resonemang av en stark emancipatorisk ambition och hennes formuleringar kretsar i många fall kring ett önskvärt samhälle. I sin analys formulerar hon nämligen de kausala grunderna för utvecklingen av ett jämlikt samhälle. Hon gör detta genom att identifiera exkluderande och inkluderande faktorer. I det alternativa samhälle vi kan utläsa ur hennes analys finns det inte några materialiserade och institutionaliserade hinder för människors möjligheter att delta i det sociala livet som fullvärdiga samhällsmedborgare. Ojämlikhet baseras på olika livsvillkor och olika resurser – inte minst ekonomiska. För att jämlikhet ska kunna uppnås måste dessa, i enlighet med socialistiska tankegångar, omfördelas på ett rättvist sätt mellan samhällsmedborgarna och inte minst mellan kvinnor och män. Men detta räcker inte, ojämlikhet reproduceras även genom att normer och värderingar – i institutionaliserad form – påverkar en rad olika sociala arrangemang och praktiker på ett sådant sätt att exempelvis kvinnor helt enkelt blockeras, förminsas och förvägras att delta i arbetslivet, politiken och det civila samhället på samma villkor som män. Den androcentriska synen bidrar till att kvinnodominerade sysslor och domäner värderas lägre i förhållande till mansdominerade sysslor och domäner. Relationen och statuskillnaden mellan den produktiva och den reproduktiva sfären manifesterar detta tydligt. Det handlar således om att tillerkänna kvinnor, kvinnodominerade praktiker och domäner status, men

också om att omfördela samhällets resurser och möjligheter mellan könen. Den ojämna distributionen av resurser och misserkännandet av kvinnors status är således kraftfulla hinder för jämlikhet mellan könen.

Dessa hinder finns både i och utanför arbetslivet och är i hög grad en konsekvens av relationen mellan arbete och familj. Detta leder oss in på det idag tämligen väl studerade fenomenet kvinnors dubbla exploatering inom arbetsliv och familjeliv (Härenstam & Bejerot 2001, Bergman & Gardiner 2007). De förändringar som skett i arbetslivet har i många avseenden lett till en intensifiering av arbete med höga krav på tillgänglighet och där en arbetsideologi tillsammans med en arbetsmarknadssituation i stor utsträckning bidragit till att – de ibland orimliga – kraven på tillgänglighet i arbetet förblir oemotsagda (Bergman 2011). Stress, utmattning, dåliga arbetsvillkor och osäkra anställningsförhållanden tenderar alltså att vila tyngre på kvinnor än på män och oregelbundna arbetstider och osäkra arbetsvillkor kan bidra till ohälsa (Alexanderson m fl 2011). Detta är en trend som i många avseenden skulle kunna beskrivas som möjlig och rent av trolig, men långt ifrån önskvärd.

Kraven på flexibel och tillgänglig arbetskraft ska ses i skenet av en könsarbetsdelning under ständig förhandling inom både den produktiva och reproduktiva sfären. Joan Acker (1998) konstaterar att svårigheten att nå balans mellan dessa sfärer påverkas av två processer. Den ena är att det kapitalistiska samhället premierar och ger privilegier till vinstdrivande organisationer i förhållande till andra delar av samhällslivet och i förhållande till mänskliga behov. Den andra är att dessa vinstdrivande organisationer inte tar något egentligt ansvar för den reproduktiva sfären. Acker menar att flexitid och möjligheter till föräldraledighet är långt ifrån tillräckligt. Det krävs att dessa organisationer och verksamheter i än högre grad på olika sätt finansierar den reproduktiva sfären. Acker refererar inte här till ansvar i form av allmosor och bidrag, utan till institutionaliserade former för omfördelning som gör att de två sfärerna kan likställas. Den produktiva sfären är i allt väsentligt beroende av den reproduktiva för sin existens, men tar inte enligt Acker sitt rättmätiga ansvar för den. I Ackers fall kan således noteras att hon, i enlighet med Fraser, förespråkar såväl ett statuserkännande av den reproduktiva sfären som en omfördelning mellan den produktiva och den reproduktiva sfären vad gäller resurser. Vi menar att Acker, i likhet med Fraser, implicit utmålar en önskvärd framtidsbild och att hon dessutom anger vad som krävs för att bidra till att skapa en sådan framtid.

Det finns således å ena sidan arbetslivsrelaterad empirisk forskning på området kön och arbete som pekar ut dåliga och ojämlika villkor och deras orsaker och konsekvenser. Å andra sidan finns det feministiska forskare som utifrån en emancipatorisk utgångspunkt teoretiserar kring hur könsmakten kan undermineras och samhället därigenom förbättras. I ljuset av detta framstår framtidsforsk-

ningens olika sätt att förhålla sig till framtider som ett metodologiskt och analytiskt kreativt grepp som i vissa avseenden förenar traditionell arbetslivsforskning med feministisk emancipatorisk forskning. I det efterföljande ska vi försöka påvisa denna användbarhet genom att ge exempel på framtidsbilder som tydligt formulerar sig inom vart och ett av de tre perspektiv som vi tidigare behandlat och som dessutom kan urskiljas i de verk vi har valt att presentera: det troliga, det möjliga och det önskvärda. Det finns förhållandevis få texter om framtiden som rör både kön och arbete och de texter vi har valt är av olika karaktär och rymmer både utopier och vetenskapliga verk. Samtidigt utgör dessa texter inte något representativt urval (hur nu ett sådant skulle gå till), utan är endast ett antal illustrativa nedslag i litteraturen.

Det troliga

Perspektiv som förhåller sig till en trolig framtidsbild betonar helt enkelt det troliga och att det handlar om en enda framtid, inte alternativa sådana. Som noterats ovan tillhör inte förutsägelser om hur det troligen kommer att bli i framtiden vanligheterna inom samhällsvetenskapliga sammanhang. Ett exempel på detta perspektiv är en studie utförd av en forskare vid Institutet för framtidsstudier, Arne Jernelöv (2010). Som en del av ett forskningsprojekt om "Oväntade framtider" gav Jernelöv ut rapporten *Amazonia – den framtida värld där kvinnor styr*. Jernelöv kommer fram till att kvinnornas jämlikhetssträvanden tillhör en av modern tids verkliga megatrender. Han menar därför att det är högst troligt att vi i framtiden finner att kvinnor i många avseenden är överordnade män. Trots att det alltså finns skillnader mellan könen är Jernelövs poäng att de har minskat – och att de kommer att fortsätta att minska. Jernelöv illustrerar detta genom att ge en rad olika exempel på förskjutningar mellan könen inom områdena betalt och obetalt arbete, löner, utbildning, rikedom och politiskt inflytande. Han hävdar exempelvis att trenden mer frihet och makt för kvinnorna och mindre kontroll för männen är otvetydig. I framtiden är det dessutom kvinnorna som kommer att vara de välutbildade. Kvinnor knappar in på mäns utbildningsförsprång och kommer att gå om dem. När det gäller inkomster finns det i nuläget alltså löneskillnader såväl nationellt som internationellt. Dock, framhåller Jernelöv, har de genomsnittliga löneskillnaderna generellt sett minskat och kommer att fortsätta att minska. Även segregeringen avtar kontinuerligt genom att kvinnor i allt högre utsträckning förvärvsarbetar och får tillträde till de resurser som finns i arbetslivet. Därtill efterfrågas idag de kompetenser som i många avseenden definieras som kvinnliga, vilket kommer att påskynda processen.

Jernelövs tes är att den process som kvinnoemancipationen har satt igång inte kommer att avstanna när kvinnorna uppnått samma position som män och jämvikt råder. I stället menar han att kvinnorna i kraft av de mekanismer som

satts i rörelse kommer att passera männen och det är i samband med detta som *Amazonia* realiseras. Jernelöv hävdar nämligen att kvinnors jämlikhetssträvanden inte upplöses eller avstannar i samma stund som jämvikt nåtts, utan att krafterna fortsätter att verka. Detta innebär att pendeln därmed passerar jämviktssläget och att kvinnor kommer att dominera, något som Jernelöv ser som en positiv utveckling.

Det möjliga

När det gäller framtidsbilder som ryms inom ramen för det perspektiv som fokuserar möjliga framtider utgörs dessa i första hand av framskrivningar av olika alternativa scenarier. Ett av de få exempel som rör arbete och kön är Pamela McCorducks och Nancy Ramseys (1996) bok *The futures of women: Scenarios for the 21st century*. Där utvecklas fyra möjliga scenarier rörande kvinnors situation. Scenarierna baseras på extrapoleringar av politiska och socioekonomiska trender, men till skillnad från Jernelöv diskuterar de inte en trolig framtid utan fyra möjliga. Dessa presenteras i en typologi vars axlar utgörs av å ena sidan en åtskillnad mellan en växande alternativt en minskande global ekonomi och å andra sidan en åtskillnad mellan ett tillstånd där individuella alternativt gruppbaseade rättigheter breder ut sig. Dessa axlar betraktas av författarna som samhälleliga drivkrafter, vilka på olika sätt kan komma att påverka framtiden.

Det negativa scenariot, som präglas av en minskad ekonomisk tillväxt och därtill av en situation där gruppens rättigheter är överordnade individens, benämner författarna "bakslag". Här kvarstår mansdominansen och männens privilegierade position i samhället och inte minst i arbetslivet. Kvinnor marginaliseras i allt väsentligt. Det andra utfallet, som också kännetecknas av dålig tillväxt men av att individuella rättigheter är överordnade gruppens, kallas för "två steg framåt och två steg bakåt". I detta scenario kommer kvinnornas inträde i arbetsliv och på maktpositioner visserligen att fortsätta, men alltid i en relativ underordning till män. Det utfall där det råder god ekonomisk tillväxt och där rättigheterna tillskrivs gruppen på bekostnad av individen rubriceras "åtskilda – men mår utmärkt tack". Här röner visserligen kvinnorna framgång, men män och kvinnor verkar på olika arenor och könens särart vidmakthålls. Kvinnor vill inte bli som män och göra som män för att lyckas, utan vill formera sina egna organisationer och sina egna regler.

Det optimala utfallet är det som är ett resultat av en stark ekonomisk tillväxt och där individens rättigheter går före gruppens – ett utfall författarna kallar "en gyllene era av jämlikhet". Här skapar en god ekonomisk tillväxt tillsammans med individens ökade rättigheter goda förutsättningar för en bra balans mellan arbete och familj. Könssstereotypa roller och könspräglade villkor och praktiker upphör, vilket gör att såväl kvinnors som mäns liv förändras i allt väsentligt.

Kvinnor och män vill lika mycket och kan lika mycket och detta är vedertagen kunskap. Relationen mellan arbete och familj orsakar stress för båda könen och därför är det vida accepterat att använda sig av de åtgärder som utvecklats inom arbetslivet för att kunna förena arbete och familj. Kvinnor och män delar lika på ansvaret för båda sfärerna. Arbetsdagarna är kortare än idag, arbetstiden flexibel och samarbete, inflytande och lärande är en självklar del. Det viktiga är att kunna vara en hel människa. Att arbeta för mycket ses som en sjukdom. Både inträde i och utträde ur arbetslivet sker successivt.

Sylvia Walby (2007) utformar i *Gender (in)equality and the future of work* två möjliga scenarier för framtidens arbete utifrån hur könsrelationerna gestaltas. Det ena kallar hon ”Kvinnor och män är integrerade i en kunskaps- och högproduktiv ekonomi”. Här finns full sysselsättning för kvinnor med stort humankapital genom att de har bättre utbildning än tidigare generationer. Könsegregeringen på arbetsplatserna är mycket mindre än tidigare, samtidigt som utbyggd barnomsorg, flexibla arbetstider och föräldraledighet gör det möjligt att kombinera arbete och övrigt liv på ett rimligt sätt. Det handlar om en ekonomi i vilken både kvinnor och män är fullt integrerade och som präglas av hög kunskapsnivå, hög produktivitet och höga löner – allt möjliggjort genom att kvinnors produktivitet stigit, främst genom att de som nu har deltidsarbeten med dåliga löner och låg produktivitet arbetar heltid. Det andra scenariot benämns ”Kvinnor fortsätter befinna sig i lågavlönade, segregerade yrken i en delad ekonomi”. Könsegregeringen på arbetsmarknaden består, vilket hämmar tillväxt och produktivitet genom att kvinnornas tillgång till bra jobb är mycket begränsad.

Det första scenariot är resultatet av att politiskt möta ökad globaliserad konkurrens med att sträva efter att gå uppåt i värdekedjan genom att kombinera jämställdhet med produktivitet, medan det andra scenariot följer av en politik med nedskärningar. I båda fallen är emellertid kön en drivkraft för hur arbetslivet kommer att se ut i framtiden.

Det önskvärda

De perspektiv som rör det önskvärda gör inte anspråk på att vara sanna och i vissa fall inte ens realistiska. Det rör sig snarare om kritiska betraktelser av samtiden som bildar utgångspunkten för ett alternativt och önskvärt sätt att organisera samhälle och arbete. Detta önskvärda kan formuleras på en rad olika sätt, varav utopier är ett.

Vi inleder med William Morris (1892) utopi *News from nowhere* som är en skildring av ett framtida socialistiskt samhälle där arbete inte är en plåga utan en källa till glädje. Då alla människor, oavsett kön, har en begåvning som tillåts utvecklas och växa i det utopiska samhället är det glädjen i arbetet som utgör belöningen. Människorna arbetar inte för lön, utan för att de finner glädje och

mening i det. Egendomsrätten liksom den så kallade världsmarknaden är avskaffade. Ägandet är kollektivt och vilar på demokratiska ideal. De kreativa arbetena utförs av människor och det monotona, tunga och farliga av maskiner. Mannens förmyndarskap över kvinnan är avskaffat. Kvinnan och mannen ingår ett kontraktslöst äktenskap av fri vilja och kan avsluta det om de så vill. Monogami är inte ett krav och inte heller kärnfamiljen. I Morris jämlika samhälle finns emellertid alltså den könsbundna arbetsdelningen kvar. Trots att gränsen mellan produktion och reproduktion suddats ut i ekonomisk mening råder en könsbunden arbetsdelning. Även om kvinnorna kan utföra olika typer av arbeten och har samma möjligheter att utvecklas som männen, ses de som naturligt lämpade för sysslor som har med hem och familj att göra och finner därmed glädje och meningsfullhet i detta. Dock är hemarbetet respekterat och i enlighet med Frasers terminologi erkänt som något viktigt och värderas därmed lika högt som något annat. I Morris utopi är det önskvärda samhället ett samhälle där alla ges samma möjligheter att utveckla sina kapaciteter och förmågor, oavsett vilka dessa är. Det handlar således om en jämlikhet som inte nödvändigtvis bygger på likhet, utan på vad han anser vara en fri kreativitet.

Ungefär samtidigt formulerar även Charlotte Perkins Gilman tankar om det önskvärda och jämlika samhället, men med tydligare fokus på kön i både vetenskapliga texter och ett antal utopier. Gilman kan därmed ses som en av feminismens viktiga föregångare, inte minst genom boken *Women and economics* (1898). I denna framhåller Gilman att maktrelationen mellan könen vilar på en ekonomisk och sexuell bas och att kvinnor erhåller sitt värde på en äktenskapsmarknad. Kvinnors beroende av män är av ekonomisk karaktär och kvinnor kompenserar för denna ekonomiska trygghet genom att utföra obetalt hushålls- och omsorgsarbete och genom att vara sexuellt tillgängliga. Detta stympar kvinnors kreativa förmågor och deras möjlighet till personlig utveckling. För att underlätta kvinnors deltagande i samhället som fullvärdiga samhällsmedborgare menar Gilman att det arbete som utförs i hemmet också ska generera betalning och ett reellt värde. Detta gäller inte minst barnpassning som bör ske av utbildade personer. Ett gott samhälle måste värdera det kvinnor gör. Gilman förespråkade vidare kollektiva bostäder med gemensamma kök, vilket skulle skapa bättre förutsättningar inte bara för kvinnor, utan även för män och barn, och därigenom ett bättre samhälle. Det är emellertid kvinnor som Gilman ser som lämpade för de sysslor som är knutna till den reproduktiva sfären, men detta är inte något givet utan ett resultat av kvinnors och mäns olika erfarenheter. Ett nytt samhälle kan skapa nya förutsättningar för båda könen att utveckla förmågor och kapaciteter.

Gilmans tankar omfattar således både omfördelning och erkännande och hon drar dem till sin spets i sina utopier *Moving the mountain* (1911) och *Herland* (1915). I det första fallet handlar det om ett samhälle där kvinnorna under en

lång tid haft en framträdande roll och genom fostran och utbildning skapat en ny sorts människor som är kapabla att se på samhället och könen på ett helt nytt sätt. I det andra fallet handlar det om ett land som befolkas endast av kvinnor. Landet är fredligt, civiliserat, välmående och rättvist. Det råder en betoning på gemenskap, jämvikt, balans och arbete. Barnuppfostran och utbildning utgör de viktigaste sysslorna. Det arbete som utförs sker inte i vinstmaximerande syfte, utan för att tillfredsställa olika behov som samhället har. I Gilmans utopi finns en underliggande förhoppning, nämligen att kvinnor efter en tid av självständighet återigen ska kunna leva tillsammans med män i ett nytt slags samhälle, utan en över- och underordning.

Det sista exemplet på perspektiv rörande det önskvärda är André Gorz (1982) essä *Farväl till proletariatet – bortom socialismen*. Det önskvärda är i hans fall nödvändigheten av tidens befrielse och (löne)arbetets avskaffande. Han knyter an till en diskussion om arbete, kön och framtid med utgångspunkt i en kritik av Marxes om det kapitalistiska samhällets upplösning genom en revolution sprungen ur klasskampen och dess bas i lönearbetet. Gorz menar att arbetarklassens förmågor endast är funktionella i relation till kapitalismen, varför hans jämlikhetsprojekt innebär att revolutionen inte formeras i den nyttoinriktade, produktiva och påtvingade (heteronoma) sfären inom ramen för lönearbetet, utan utanför arbetet i den självständiga, fria och meningsfulla (autonoma) sfären. Gorz tankegångar går på sätt och vis förbi Frasers antaganden kring erkännande då han konstaterar att "det verkliga livet" börjar utanför det som traditionellt ses som arbete. Han framhåller att det redan finns områden som inte verkar under den ekonomiska rationalitetens krafter, exempelvis den sfär som rör reproduktionen av liv. Denna utomekonomiska sektor, som idag reduceras till hem- och familjeliv, borde i stället erövra hela samhället genom att detta omfattas av dess logiker. Att som i nuläget inte ge hemarbetet samma status som det ekonomiska arbetet är helt förkastligt – det måste ju göras. Kvinnors arbete tenderar att ses som en självklarhet eller en personlig tjänst som utförs utan ekonomiskt värde, ett slags slavarbete. Exploateringen av kvinnor i relation till män kommer inte att upphöra genom att exploateringen av lönearbetare i relation till arbetsgivare upphör. Inte heller ser Gorz det som något alternativ att inlemma det obetalda arbetet i det betalda i form av lönearbete eftersom exploateringen kvarstår. Gorz sätter sin tillit till kvinnorörelsen då han menar att det är här en alternativ samhällsbild som inte placerar produktionen i centrum kan formuleras.

Konklusion – framtiden alltför viktig för att negligeras

Avslutningsvis ska vi dels plocka upp några av de innehållsrika trådarna i de olika perspektivens sätt att förhålla sig till kön, arbete och framtid, dels peka på användbarheten av en framtidsorientering för den kritiska arbetslivsforskningen.

Gemensamt för samtliga texter är att de anknyter jämställdheten mellan könen till en diskussion om arbete och familj eller produktion och reproduktion. Ett annat gemensamt drag är att könsrelationen – men även kvinnor som kategori (dock inte i essentiell mening) – utgör en betydelsefull social kraft i utvecklingen av samhälls- och arbetsliv. Förändringar i relationen mellan könen – oavsett om det rör en omfördelning av resurser eller ett statuserkännande av kvinnor och deras praktiker och förmågor – får signifikanta konsekvenser.

Dock finns det en viss skillnad i konsekvensernas karaktär. I det ena fallet – som återfinns i texterna rörande det troliga och det möjliga – handlar det om förbättrade villkor och en utjämning mellan könen, men där produktionen och lönearbetet står i centrum. Jämställdheten är nära förbunden med ekonomisk tillväxt och i vissa fall till och med ett medel för att uppnå den. Även om man betonar vikten av att kunna förena arbetsliv och familjeliv, som en viktig del för att det nya arbetslivet ska utvecklas i enlighet med de positiva scenarierna, är det alltså med produktionen i fokus. Det är endast i mycket liten utsträckning som den dimension beaktas som har med erkännande att göra. Visserligen finns vissa resonemang kring erkännande av kvinnor och de egenskaper som definieras som kvinnliga, men det är i första hand i relation till produktionen och den nytta de kan tillföra denna sfär. Det förs inte på allvar någon diskussion om den reproduktiva sfären och i synnerhet inte i termer av statuserkännande i enlighet med Fraser eller de tankar om balans mellan produktion och reproduktion som Acker efterlyser.

Denna diskussion förs däremot i det andra fallet och återfinns i texterna som rör det önskvärda. Här utmålas genomgripande förändringar av samhället, där jämlikheten är ett mål i sig och något som kräver att produktionens hegemoniska position kullkastas. Visserligen betonas vikten av en omfördelning av resurser för att jämställdhet ska uppnås, men på ett betydligt mer genomgripande sätt. Till exempel är produktion och reproduktion kollektiva angelägenheter och exploatering får inte ske inom någon av dessa sfärer. Detta betyder att könskontraktet där kärnfamiljen utgör normen rivs upp.

Kritiska studier om arbetslivet och dess ojämlika villkor för könen är viktiga för utveckling av samhälle och arbetsliv. Att förhålla sig kritiskt innebär i många fall att man belyser missförhållanden i arbetslivet som exempelvis att om kvinnor även fortsättningsvis ska bära bördan av den ojämna arbetsfördelningen av det reproduktiva arbetet kommer de att även i framtiden ha lägre löner och sämre arbetsvillkor än sina män och sina manliga kollegor. Mot bakgrund av exemplen i denna artikel kan vi dock se att ett kritiskt förhållningssätt kan anta olika analytiska former. Genom att formulera möjliga och önskvärda framtider inbjuds till såväl transfaktiskt som kontrafaktiskt tänkande och är därmed analytiskt stimulerande ur såväl ett metodologiskt som teoretiskt perspektiv. Det in-

bjuder också till en aktiv roll i utvecklingen av ett samhälls- och arbetsliv genom formulerandet av alternativ, där inte minst Gunnar Aronssons forskning spelat en viktig roll.

Referenser

- Acker J (1998): "The future of 'gender and organizations': Connections and boundaries". *Gender, Work and Organization*, 5(4), 195–206.
- Alexanderson K, Marklund S, Mittendorfer Rutz E & Svedberg P (2011): *Studier om kvinnors och mäns sjukfrånvaro*. Huvudrapport. Stockholm: Sektionen för försäkringsmedicin, Karolinska Institutet.
- Amara R (1981): "The futures field: Searching for definitions and boundaries". *The Futurist*, 15(1), 25–29.
- Aronsson G (1999): "Contingent workers and health and safety". *Work, Employment and Society*, (13), 439–459.
- Aronsson G (2004): "Hälsa och utvecklingsmöjligheter i tidsbegränsade anställningar." I: Gustafsson RÅ & Lundberg I (red): *Arbetsliv och hälsa 2004* (s 215–235). Stockholm: Arbetslivsinstitutet och Arbetsmiljöverket.
- Bell W (2003): *Foundations of futures studies: Human science for a new era. Vol 1, History, purposes, and knowledge*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Bell W (2004): *Foundations of futures studies: Human science for a new era. Vol 2, Values, objectivity and the good society*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Bergman A (2011): "Otillräcklighet – Den passionerade exploateringens bittra eftersmak". I: Bergqvist T, Gillberg G & Ivarsson L (red): *Arbete, passion och exploatering* (s 106–121). Arbetsliv i omvandling 2011:03. Växjö: Växjö universitet.
- Bergman A & Gardiner J (2007): "Employee availability for work and family: Some Swedish case studies". *Employee Relations*, 29(4), 400–14.
- Bergman A & Karlsson J Ch (2011): "Three observations on work in the future." *Work, Employment and Society*, 25(3), 561–8.
- Bergman A & Karlsson J Ch (2012): "Det troliga eller det önskvärda: En fråga om framtider, arbete och kön". I: Bergman A & Huzell H (red): *Segregationens seghet och dess föränderliga former. En vänbok till Lena Gonäs* (s 160–182). Karlstad: Karlstad University Press.
- Bergman A, Karlsson J Ch & Axelsson J (2010): "Truth claims and explanatory claims – An ontological typology of futures studies." *Futures*, 42(8), 857–65.
- Börjesson L, Höjer M, Dreborg K-H, Ekvall T & Finnveden G (2006): "Scenario types and techniques: Towards a user's guide." *Futures* 38, 723–739.
- Fraser N (2003): *Den radikala fantasin: Mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.
- Gilman C Perkins (1997[1898]): *Women and economics: A study of the economic relation between men and women as a factor in social evolution*. Mineola, NY: Dover Publications.
- Gilman C Perkins (1911): *Moving the mountain*. New York: Charlton Co.
- Gilman C Perkins (1998[1915]): *Herland*. Mineola, NY: Dover Publications.
- Gorz A (1982): *Farväl till proletariatet: Bortom socialismen*. Bokomotiv: Stockholm.
- Härenstam A & Bejerot E (2001): "Combining professional work with family responsibilities – A burden or a blessing?" *International Journal of Social Welfare*, 10, 202–214.
- Höjer M, Mattsson L-G (2000): "Determinism and backcasting in futures studies". *Futures*, 32, 613–634.
- Jernelöv A (2010): *Amazonia: Den framtida värld där kvinnor styr*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- McCorduck P & Ramsey N (1996): *The futures of women: Scenarios for the 21st century*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Morris W (1912[1892]): *News from nowhere: Or an epoch of rest*. London: Longmans Green and Co.
- Perrons D & Plomien A (2010): *Why socio-economic inequalities increase? Facts and policy responses in Europe*. EUR 24471 EN. Brussels: European Commission.
- Walby S (2007): *Gender (in)equality and the future of work*. Manchester: Equal Opportunities Commission.
- Wilkinson R & Pickett K (2009): *The spirit level. Why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane.